

УДК 339.747(6)

к.е.н., доцент О.В. Кам'янецька,

к.е.н., доцент Головня Ю.І.

ПОСТКРИЗОВИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЦСЄ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті досліджено тенденції соціального та економічного розвитку в країнах Центрально-Східної Європи у посткризовий період. Проаналізовані основні макроекономічні показники в країнах цього регіону протягом кризи та після неї. Визначені складові наздагоняючої інноваційної стратегії розвитку цього регіону.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, посткризовий розвиток, антикризові заходи, експорт, ВВП.

В статье исследованы тенденции экономического и социального развития в странах Центрально-Восточной Европы в посткризисный период. Проанализированы основные макроэкономические показатели в странах этого региона в период кризиса и после. Определены составляющие инновационной стратегии развития этого региона.

Ключевые слова: Центрально-Восточная Европа, посткризисное развитие, антикризисные мероприятия, экспорт, ВВП.

This paper investigates trends in social and economic development in Central and Eastern Europe in the post-crisis period. The basic macroeconomic indicators in the countries of the region during the crisis and after. The composition of the innovation strategy in the region.

Keywords: Central and Eastern Europe, the post-crisis development, the anti-crisis measures, exports, GDP.

Постановка проблеми. При спільності каналів проникнення фінансової, а потім і економічної кризи 2008 року в країни Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), реальні процеси в них розвивалися по-різному. Це було обумовлено як ступенем відкритості економік цих країн, так і станом їх фінансових систем. Різними виявились і результати боротьби з кризою та її соціально-економічні наслідки. Таким чином, дослідження як позитивного так і негативного досвіду країн цього регіону представляють інтерес для вивчення та застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Особливості перебігу економічної кризи 2008 року, аналіз ефективних шляхів мінімізації її наслідку в різних країнах досліджувались в багатьох роботах науковців та практиків, серед яких особливу увагу привертають роботи А. Гальчинського, В. Геєця, А. Заді, Д. Лукяненка, Ю. Макогона, Р. Манделла, П. Марера, А. Хмиза та інших [1-3]. Втім, плінність економічних та соціальних процесів в світовій економіці залишають цю проблему й досі актуальною.

Метою статті є дослідження тенденцій соціального та економічного розвитку в країнах Центрально-Східної Європи у посткризовий період.

Викладення основного матеріалу.

Послідовна та системна трансформація економіки, політичного та суспільного життя в країнах ЦСЄ надала можливість достатньо швидко інтегруватись у спільному розвинених країн, не дивлячись на існуючі ринкові деформації, які залишились після соціалістичного устрою.

Експансія європейських банків у 2004-2007 роках в нові країни - члени ЄС зробила зовнішні кредити доступнішими, а висока динаміка кредитування стала одним з важливих чинників, що стимулюють економічне зростання в цих країнах. При цьому зростання темпів кредитування в них не супроводжувалось швидким зростанням

національних депозитів, що змушувало національні банки розширювати запозичення в материнських банках або на міжнародних фінансових ринках.

Зростання фінансових ризиків, а також поява проблем ліквідності у міжнародних фінансових організації призвели до зниження припливу іноземного капіталу (ІК) до країн ЦСЄ, причому звуження кредитування банківського сектора проявилось тут лише в I кварталі 2009 року. У цілому приплив кредитів для банківського сектора і торгових кредитів зменшився з 6,5 відсотка ВВП у першому півріччі 2008 року до 1,8 - у I кварталі 2009 року.

В деяких країнах ЦСЄ мав місце їх відтік, як, наприклад, у Литві (скорочення на 21 відсоток ВВП). Одночасно в I кварталі 2009 року знизилась заборгованість виробничих підприємств і банківського сектора, що також свідчить про скорочення припливу нового капіталу [3].

Зниження господарської активності в країнах ЦСЄ зумовлювалося і обмеженням обсягів банківського кредитування, особливо в іноземній валюті. Це найбільш яскраво проявилось в країнах Балтії, де динаміка кредитування в липні 2009 року різко скоротилася: з 60 % у 2006-му до від'ємного значення (-1 відсоток), а також у Болгарії та Румунії - з 60 у 2007-му приблизно до 10 відсотків. Що стосується Польщі, Чехії та Угорщини, то тут зниження темпів банківського кредитування було значно меншим, оскільки в попередні роки і ця динаміка у них була приблизно в 2 рази нижче, ніж у вищезгаданих країнах.

Одночасно в країнах регіону відбувалося різке ослаблення національних валют. Так, наприклад, польський злотий в лютому 2009 року був слабшим, ніж у липні 2008-го: порівняно з євро - на 50% і з долларом - більш ніж на 90%; чеська крона - відповідно на 30 і 60, угорський форинт - на 35 і 70%. Це стало додатковою загрозою для країн регіону, заборгованість яких в іноземній валюті зростає.

Ще одним каналом впливу глобальної рецесії на економічне становище країн ЦСЄ стала зовнішня торгівля. Спад господарської активності у їх головних торгових партнерів призвів до зниження зовнішнього попиту і, відповідно, експорту. Це пов'язано з відносно сильною відкритістю економіки країн регіону, відображеної, зокрема, часткою експорту у ВВП, що склала в 2008-му в середньому більше 60 відсотків. Досить високий ступінь відкритості робить економіки цих країн залежними від ситуації на головних ринках збуту національної продукції, поглиблюються домінуванням в географічній структурі їх експорту країн ЄС-15 (в середньому понад 50 відсотків), що знаходилися в глибокій кризі, а у випадку Литви, Латвії та Естонії - Росії. Тому рецесія в країнах ЄС -15 і Росії безпосередньо вплинула на динаміку експорту, вже негативну майже у всіх країнах в IV кварталі 2008-го (в середньому -3,5 відсотка) і I кварталі 2009-го (-17,5 відсотка). Крім того, внутрішньокорпоративні зв'язки, які динамічно розвиваються у Європі, призвели до збільшення залежності національного виробництва в країнах ЦСЄ від зовнішнього попиту. Тому зниження експорту супроводжувалося спадом промислового виробництва, що склало у першому півріччі 2009 року від 8,3% у Польщі до 30,0 - в Естонії [2].

Слід зауважити, що не дивлячись на те, що цим країнам не вдалось уникнути негативного впливу кризи 2008 року, однак на сьогодні його негативні наслідки є меншими ніж в країнах «старої» Європи.

Сукупний борг Угорщини, Словаччини, Польщі, Чехії, Румунії та Хорватії у 2009 році у номінальному та відносному вираженні склав біля 200 млрд. євро, коли ж в одній тільки Греції він перевищив 300 млрд. євро, в Іспанії - 700 млрд. євро та в Італії - 1800

млрд. євро. На сьогодні можна вже побачити результати неправильних дій урядів в боротьбі з впливом кризових явищ в Греції, Італії, Іспанії та Португалії. В той же час майже всі країни Центральної, Південно-Східної Європи та Прибалтики зберегли свій державний борг на рівні нижче 60% від ВВП [5].

Причиною таких результатів є те, що вступ країн цього регіону до Європейського Союзу супроводжувався активними трансформаціями в усіх сферах економічного, політичного та соціального життя держав, що створило гарне підґрунтя для наступного економічного зростання. Основним фактором економічного зростання в цих країнах експорти визнали зростання продуктивності праці, яке становило у 2004 році в середньому 50-70% від середнього зростання ВВП [6].

Економічні показники, які ці країни мали в докризовий період, демонструють стабільний та послідовний розвиток. Інститутом міжнародних економічних та політичних досліджень був розроблений інтегральний показник оцінки ринкових реформ та соціального розвитку цих країн (табл. 1) [3, 5].

Незважаючи на затяжний процес виходу з кризи світової економіки, та безпосередньо, країн Європейського Союзу, регіон ЦСЄ все ще має економічне зростання, порівняно з багатьма країнами Західної Європи. Польща та Словаччина, наприклад, виглядають достатньо впевнено навіть на фоні своїх сусідів. З усіх країн ЦСЄ Польща – єдина країна, де в першому, найбільш важкому, півріччі 2009 року приріст ВВП склав 1,0%. В інших країнах регіону в той же період було зафіксовано зниження ВВП : від 4,1 у Чехії до 18,8% у Литві.

Таблиця 1

Економічні показники деяких країн регіону ЦСЄ

Країна	ВВП на душу населення у 2008 році (дол. США)	Середні темпи зростання ВВП у 1989-2009 рр.	ВВП на душу населення у 1989 р. (дол. США)	Співвідношення держборгу у ВВП у 2010 р., %	Співвідношення накопичених фондів ЧП у ВВП у 2008 р., %
Угорщина	15326	1,19	3027	80,2	41,1
Польща	13839	2,81	2147	55	31,1
Словаччина	18249	2,37	3351	41	49,2
Чеська Республіка	25398	1,58	7590	38,5	53,2

Особливістю фінансової інтеграції країн цього регіону у Європейський союз є домінування банківських груп країн ЄС-15.

В період кризи головні банки країн ЄС-15 стикнулись з серйозними проблемами ліквідності та відтоку капіталу, ринковою нестабільністю, яка суттєво загострилась після краху Lehman Brothers. Порушився механізм допомоги головних філіалів своїм відділенням та дочірнім підрозділам в країнах ЦСЄ.

Слід зауважити, що тільки Чехія, Польща, Словенія та Словаччина перед кризою мали низькі боргові зобов'язання, що убезпечило їх від швидкого спаду та боргової пастки. Інші країни регіону після буму іноземного кредитування стикнулись зі стрімким зростанням державного та приватних боргів. В цьому випадку вже не працювали ефективно методи грошово-кредитної та фінансової політики.

В цілому, більш ніж 70% усього обсягу капіталовкладень, які направляються на реструктуризацію економіки країн ЦСЄ, йдуть з ЄС.

Основними заходами з виходу економік з кризи у країнах ЦСЄ було підвищення податків, нові податки на банківські послуги, реформування системи державного сектору. Відносне благополуччя наприклад, у Польщі можна пояснити вдалими запобіганням істотного спаду сукупного внутрішнього попиту. Це стало можливим в першу чергу завдяки підтримці досить високого споживчого попиту, в основі чого було покладено зростання середньої номінальної та реальної заробітної плати. У грудні 2009 року порівняно з груднем 2008-го ці показники склали відповідно 105,6 і 102,5 відсотка. Зростала й купівельна спроможність пенсій, соціальної допомоги та інших доходів населення в Польщі. За даними Європейської статистики, Польща виявилася єдиною країною ЄС, де в 2009 році відзначався позитивний приріст сукупного внутрішнього попиту (в поточних і порівнянних цінах у національній валюті) [7]. Зростання споживчого попиту в поєднанні з досить низьким ступенем відкритості польської економіки (40% ВВП припадає на зовнішній попит) дозволило компенсувати падіння зовнішнього попиту в 2008-2009 роках, відображенням якого стало зниження темпів зростання експорту з 9,1 відсотка в 2007-му до 7,1 - в 2008-му і (-) 12,2 відсотка за три квартали 2009 року. Для 2009-го було характерне зниження обсягу інвестицій в економіку всіх країн ЄС-27 (13,7%), однак, за даними європейської статистики, його масштаб в Польщі порівняно з іншими країнами ЦСЄ був невеликий (в поточних цінах), відповідно (-) 2,2%. Крім того, в ситуації фінансово-економічної кризи стали очевидними вигоди, отримані Польщею від членства в ЄС. Польський уряд також обрав ефективну та працюючу на перспективу – пенсійну реформу (пенсійний вік для чоловіків та жінок був подовжений до 67 років).

Одним з головних пунктів антикризового плану уряду Румунії було стимулювання створення робочих місць. Таким чином компанії отримували по 1000 євро за кожне новостворене місце праці для безробітних, зареєстрованих в регіональному центрі зайнятості. Великі інвестори, котрі вклали в економіку Румунії щонайменше 100 мільйонів євро та створили понад 500 нових робочих місць, отримали до 50 мільйонів євро у вигляді державної допомоги.

В цілому, за прогнозами МВФ, економічне зростання в досліджуваному регіоні в наступні роки складе біля 3-4% з урахуванням теперішніх тенденцій [2].

Причиною таких, в цілому, позитивних тенденцій по ЦСЄ є своєчасна та комплексна переорієнтація цих країн на інноваційний розвиток. Для цих країн в інноваційному розвитку стала характерна модель наздогоняючого та інтеграційного взаємодій. Наздогоняюча модель передбачає пришвидшене зростання економічного розвитку, модернізацію сектору економіки та проведення комплексних реформ.

Основними перевагами наздогоняючої моделі є:

- розширення ринку країн Центральної та Східної Європи для імпорту західних та американських технологій;
- можливість освоєння нових ринків збуту;
- створення нових робочих місць та інше.

Довгострокові перспективи інноваційного розвитку країн ЦСЄ прогноуються за такими критеріями:

- завоювання нових ринків збуту;
- ефективне використання можливостей спеціалізації;

- досягнення високого рівня показників ефективності, якості продукції та оплати праці на підприємствах з іноземними інвестиціями;

- ефективне використання національної технологічної системи та інше.

Модель інтеграційної взаємодії передбачає пришвидшений розвиток країн ЦСЄ на основі побудови інноваційної економіки в цих країнах за рахунок оптимального поєднання наздогоняючого розвитку з можливостями постіндустріальної західноєвропейської модернізації. Для інноваційного розвитку країн ЦСЄ ця модель є найбільш ефективною.

Вона дозволяє досягнути середнього технологічного рівня західноєвропейського ринку. Однак модель має також і недоліки: обмежена можливість країн ЦСЄ самостійно розробляти стратегію технологічного розвитку; ліквідування розриву в розвитку між країнами ЦСЄ, країнами «старої» Європи, Японії та США.

Реальне виконання комплексних заходів з реалізації трансформаційних реформ включало наступні обов'язкові складові:

- пришвидшення процесу приватизації та реструктуризації державних підприємств;

- зменшення частини держвласності в банківському секторі та одночасно підвищення посередницької ролі цього сектору;

- контроль за рівнем інфляції шляхом збільшення відсоткових ставок, обмеження видачі кредитів, зниження грошової маси в економіці країни;

- зменшення бюджетного дефіциту за рахунок підвищення ставки ПДВ, спрощення адміністративних процедур з входження на внутрішній ринок та вихід з нього;

- скорочення на 50% суми заборгованості за рахунками за спожиту енергію;

- формування системи стимулювання експорту за рахунок пільгового оподаткування та відсутності мит [1, 4].

Висновки. Практика 2008-2009 років свідчить, що різні групи країн обрали різні шляхи подолання фінансово-економічної кризи. Значній частині країн, що відносяться до ринків, також набрало фазу глибокої рецесії, замість пом'якшення бюджетної політики довелося її посилити в зв'язку з обмеженими можливостями фінансування бюджетного дефіциту. Прикладом можуть слугувати Латвія і Угорщина, які через відсутність внутрішніх можливостей фінансування вимушені були звернутися за допомогою до МВФ і провести глибоке секвестрування своїх бюджетів, посиливши тим самим наслідки рецесії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Задоя А., Павленко А. Економічна криза в країнах Східної та Центральної Європи: спільні риси та національні особливості // Академічний огляд. – 2009. - №2. – С.117-123.
2. Международный Валютный Фонд [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>
3. Носова О. Трансформационные изменения в Восточной Европе // Европейський вектор економічного розвитку. – 2012. - № 2 (13). - С. 550-554.
4. Фетисов Г.Г. О мерах по преодолению мирового кризиса и формированию устойчивой финансово-экономической системы [Текст] / Г.Г. Фетисов // Вопросы экономики. – 2009. – № 4
5. Хмыз О. Банковский сектор стран Центральной и Восточной Европы после кризиса // Банковское дело. М. – 2010.
6. Eurostat. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
7. «Polska wobec wiatowego kryzysu gospodarczego». NBP. Wrzesień, 2009